

ЎЗБЕКИСТОНДА ХУФИЁНА БАНДЛИК ВА ДАРОМАДЛАРНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИДА СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

PhD Қурбонов Мухиддин Абдуллаевич

Тошкент давлат иқтисодийёт университети

ORCID:0000-0002-3857-7644

kurbonov.m.1969@gmail.com

Аннотация. Мақолада иқтисодийёт норасмий секторининг моҳияти ва таркибий элементлари ёритилиб, норасмий иқтисодийёт категориясининг мазмуни солиққа жалб қилиш нуқтаи назаридан очиб берилган. Мавзуга доир назарий адабиётларни шарҳлаш, халқаро амалиёт ҳамда Ўзбекистондаги ҳолат таҳлили асосида норасмий иқтисодийётни жиловлаш ва қўламини қисқартиришда солиққа тортиш механизмларидан самарали фойдаланишга қаратилган таклифлар ва амалий тавсиялар шакллантирилган.

Калит сўзлар: норасмий иқтисодийёт, назоратсиз иқтисодийёт, яширин иқтисодийёт, криминал иқтисодийёт, норасмий бандлик, солиқ тўловчилар, солиқ инструментлари, солиққа тортиш механизмлари, солиқ юки.

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ НАЛОГООБЛОЖЕНИИ КОНФИДЕНЦИАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ И ДОХОДОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

PhD, доц. Курбанов Мухиддин Абдуллаевич

Ташкентский государственный эканомический университет

Аннотация. В статье диссертации исследовано сущность и выделены структурные элементы неформального сектора экономики, раскрыто содержание категории неформальной экономики с точки зрения налогообложения. На основе обзора теоретической литературы, международной практики и анализа ситуации в Узбекистане сформированы предложения и практические рекомендации по эффективному использованию механизмов налогообложения в сдерживании и сокращении размеров теневой экономики.

Ключевые слова: неформальная экономика, неконтролируемая экономика, теневая экономика, криминальная экономика, неформальная занятость, налогоплательщики, налоговые инструменты, механизмы налогообложения, налоговое бремя.

ANALYSIS OF THE USE OF SMART TECHNOLOGIES IN THE TAXATION OF CONFIDENTIAL EMPLOYMENT AND INCOME IN UZBEKISTAN

PhD, assoc. prof. **Kurbanov Mukhiddin Abdullaevich**
Tashkent State University of Economics

Abstract. The dissertation article explores the essence and highlights the structural elements of the informal sector of the economy, and reveals the content of the category of the informal economy from the point of view of taxation. Based on a review of theoretical literature, international practice and analysis of the situation in Uzbekistan, proposals and practical recommendations for the effective use of taxation mechanisms in containing and reducing the size of the shadow economy have been formed.

Key words: informal economy, uncontrolled economy, shadow economy, criminal economy, informal employment, taxpayers, tax instruments, taxation mechanisms, tax burden.

Кириш.

Мамлакатимизда нақд пул айланмаси миқдорининг катталиги эса хуфиёна иқтисодий фаолиятини янада ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Айниқса катта деноминациядаги купюралар, шу жумладан хорижий валютадаги купюралар жинойат даромадларни легаллаштириш ёки активларни мамлакатдан ноқонуний олиб чиқиш учун қулай восита сифатида фойдаланилиши мумкин. Замонавий технологияларнинг кириб келиши, янги криптовалюталар, блокчейн технологиялари ва тақсимлаш иқтисодиёти (sharing economy) платформалари орқали амалга ошириладиган янги ва номарказлашган товар ва хизматларни айирбошлаш эса бундай хавфни янада оширади.

Бу каби хавфларни камайтириш учун айрим хорижий мамлакатларда амалга оширилган чора-тадбирларни кўриб чиқамиз.

Швецияда ҳозирги кунда мамлакат раҳбарияти биринчилардан нақд пуллардан воз кечиб, электрон тўловларга ўтказишга ҳаракат қилинмоқда. Ҳозирги кунда ҳаттоки автобусларга чипталар ҳам мобил тўловлар орқали амалга оширилади.¹⁷² Мамлакатда пул айланмасининг фақатгина 3 фоизини нақд пул ташкил этади. Электрон тўлов тизимининг ривожланганлиги фақатгина иқтисодий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатибгина қолмай, жиноятчилик даражасининг ҳам камайишига олиб келади.

Жанубий Кореяда нақд пул айланмасининг энг кам даражаси қайд этилган бўлиб, умумий пул айланмасининг бор-йўғи 2 фоизини ташкил этган.¹⁷³ Бундан ташқари, электрон тўловлар орқали АҚШда нақд пул айланмаси 7 фоиз, Европа мамлакатларида 9 фоизгача камайтиришга эришилган.

Адабиётлар шарҳи.

Кўплаб мамлакатларда электрон тўловларни рағбатлантиришга қаратилган бир қатор чоралар ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилган. Жумладан, Бельгия, Буюк Британия, Италия ва Швецияда нақд пул билан амалга ошириладиган тўловлар миқдори, Жанубий Кореяда эса нақд пул билан кредит миқдори чекланган.

Европа Иттифоқига аъзо бўлган мамлакатлар, Мексика ва АҚШда барча солиқларни нақд пулсиз амалга оширишга имконият яратилган.

Бельгия, Колумбия, Жанубий Корея ва Мексикада электрон тўлов карточкаларини тўловга қабул қилувчи савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналарига ҳамда электрон тўлов

¹⁷² OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

¹⁷³ OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

карточкалари эгаларига солиқ имтиёзлари белгиланган. Ангола, Гана, Нигерия ва Венгрия давлатларида импорт қилиб олиб келинадиган банкоматлар ва POS терминаллар учун божхона божлари бекор қилинган ва бундай қурилмаларни қўшма корхоналарда ишлаб чиқариш йўлга қўйилган (Храмков, 2012).

Данияда 2013 йилдан қиймати 10000 Дания кронасидан (1445 АҚШ доллари) ошган барча тўловлар электрон амалга оширилиши, компаниялар эса 50000 Дания кронасидан (7228 АҚШ доллари) ортиқ бўлган нақд пулни қабул қилмаслиги ёки бундай маблағни нақд тўламаслиги талаб этилади.¹⁷⁴

Францияда 2015 йилда фуқаролар ва тадбиркорлар ўртасида, шунингдек тадбиркорларнинг бир-бири билан нақд пул шаклидаги 1000 евродан ошадиган тўловларга чеклов жорий этилган.¹⁷⁵

Австрияда эса қурилиш соҳасида 500 евродан ошган нақд пуллик харажатлар (шу жумладан, иш ҳақи) солиқ мақсадлари учун чегириб ташланмайди. Шунингдек, қурилиш соҳасида ойлик маошларни нақд пул шаклида тўланиши (узрли сабаблар бундан мустасно) таъқиқланган (Храмков, 2012).

Швецияда нақдсиз тўловлар тизимини рағбатлантириш бўйича қўрилган амалий чора-тадбирлар натижасида 2021 йилда барча тўлов транзакциялари умумий қийматининг атиги 2 фоизи нақд пул шаклида амалга оширилган.¹⁷⁶

Россия Федерациясида 2017 йилдан нақд пуллик тўловларни мажбурий онлайн рўйхатга олиш жорий этилган бўлиб, нақд пул шаклида тўловни амалга оширган шахс берилган QR-кодли тўлов чеки орқали амалга оширилган транзакциянинг қонунийлигини текшириш имкониятига эга.¹⁷⁷

Мамлакатда солиқ юкини солиқ тўловчилар ўртасида адолатли тақсимлаш ва бозорда ҳалол рақобат муҳитини шакллантиришда самарали солиқ маъмуриятчилигини ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Солиқ назоратининг самарадорлиги эса солиқ тўловчилар ва солиқ объектларини тўлиқ қамраб олинганлиги, солиқ мажбуриятлари ҳисобини тўғри ва аниқ юритилиши ҳамда солиқ назоратини муваффақиятли амалга оширилиши билан белгиланади (Фармон, 2020).

Иқтисодий фаолият турлари ва шакллари кундан-кунга кенгайиб бораётган замонавий дунёда солиқ базасини тўлиқ қамраб олишни фақатгина ахборот-технологиялари ёрдамида, бизнес жараёнларни автоматлаштирган ҳолда амалга ошириш мумкин.

Солиққа оид муносабатларни рақамлаштириш, идоралараро ўзаро электрон ахборот алмашишни кенгайтириш ва замонавий таҳлил механизмларини йўлга қўйилиши солиқ объектларини тўлиқ қамраб олиш ва солиққа оид ҳуқуқбузарликларни олдини олишни таъминлайди.

Бугунги кунда Давлат солиқ қўмитасининг Ягона интеграциялаштирилган ахборот-ресурс базаси орқали 45 та электрон давлат хизматларидан, 40 дан ортиқ солиқ маъмуриятчилигига оид дастурий маҳсулотлар фойдаланилмоқда. Солиқ тўловчилар учун жорий этилган электрон хизматлар доирасида солиқ ва молиявий ҳисоботларни тақдим этиш, солиқларни тўлаш, солиқ органларидаги шахсий карточка маълумоти билан танишиш, ортиқча тўловни қайтариб олиш ёки бошқа солиқ турига ўтказиш, ҳисобварақ-фактура юбориш каби мажбуриятлар электрон тарзда бажарилиши мумкин.

Бироқ, давлат солиқ хизмати органларининг маълумотлар базаси бир қатор вазирлик ва идоралар билан интеграция қилинганлиги, солиққа оид муносабатлар

¹⁷⁴ OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

¹⁷⁵ OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

¹⁷⁶ OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

¹⁷⁷ OECD, Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats, [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

электрон кўринишга ўтказилганлигига қарамай, иқтисодиётимизда солиққа оид ҳуқуқбузарлик ҳолатлари етарлича кўзга ташланмоқда.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан 2020 йилда “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration” қўлланмаси чоп этилган (OECD, 2020). Ушбу қўлланмада бугунги кунда иқтисодий фаолият турлари ва шакллари кескин ўзгариб бораётганлигидан келиб чиқиб, солиқ идораларининг олдида турган долзарб масалалар тўғрисида фикр юритилган ва солиқ идоралари учун самарали маъмуриятчилик олиб бориш бўйича интеграциялаштирилган платформа модели таклиф этилган. Унга кўра, солиқ органларининг маълумотлар базаси қандай ташқи манбалар билан ўзаро интеграция қилишини лозимлиги, интеграция жараёнидаги мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари бўйича сўз юритилган.

Солиқ рискларининг юзага келтирувчи асосий сабаблар: солиқ қонунчилигининг нобарқарорлиги, янги турдаги солиқ ва мажбурий тўловларни жорий этилиши, маълумхудудда қўлланилаётган нарх сиёсати ва солиқ юкидир. Солиқ рискларини юзага келишини камайтириш ва олдини олиш учун (Artemenko and other, 2017):

Биринчидан солиқ қонунчилигини барқарорлаштириш ва ижросини таъминлаш механизмини тартибга солиш; Иккинчидан барча турдаги солиққа тортишга оид унсурларни тўлиқ рўйхатга олинишини ташкиллаштириш; Учинчидан- солиқ юкини асосий қатлам учун солиқдан қочиш оқибатини келтириб чиқариш нормасидан пастда ушлаш лозим бўлиши таъкидланган (Artemenko and other, 2017).

Миллий иқтисодиётда кичик бизнес, хусусий ва оилавий тадбиркорлик, томорқа ва деҳқон хўжалиги шакллари, шунингдек сўнгги йилларда ўзини-ўзи банд қилувчи мақомини йўлга қўйиш ва уларни рағбатлантириш воситасида Ўзбекистонда аҳоли бандлигини таъминлаш, жисмоний шахсларнинг даромадларини ошириб боришнинг турли имкониятлари яратиб келинмоқда. Аҳолининг кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик ва мустақил бандликдан келадиган даромадлари ҳажми йил сайин кўпайиб келганлигини таҳлиллардан кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон аҳолисининг иқтисодий фаоллиги, бандлиги ва даромадлари бўйича таҳлил¹⁷⁸

	Кўрсаткичлар	2017	2018	2019	2020	2021
минг киши	Меҳнат ресурслари	18488,9	18666,3	18829,6	18949,0	19142,3
минг киши	Иқтисодий фаол аҳоли	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,9
минг киши	Иқтисодиётда жами бандлар	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13239,6
минг киши	- давлат секторида	2330,4	2338,3	2427,0	2463,3	2497,0
минг киши	- нодавлат секторида	10968,0	11 182,0	10846,1	11077,8	10742,5
млрд.сўм	Аҳолининг умумий даромадлари	185036,5	220811,8	282762,5	346461,4	401501,5
минг сўм	Аҳоли жон бошига умумий лапомадлап	5810,0	6817,6	8580,0	10317,4	11728,8
млрд. сўм	Аҳолининг реал умумий даромадлари	175273,8	201709,9	240587,5	302507,2	355531,3
минг	Аҳоли жон бошига реал	5503,5	6227,8	7300,2	9008,4	10385,9

¹⁷⁸Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

1-жадвалдаги рақамларни таҳлил қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда меҳнат ресурслари 2017 йилда 18,5 млн кишидан 2021 йилга келиб 19,1 млн кишини ташкил қилган. Шулардан иқтисодий фаол аҳоли сони 2017 йилда 14,0 млн кишини ташкил қилган бўлса, 2021 йилда 14,8 млн кишини ташкил этган. Шулардан иш билан таъминланган аҳоли, яъни иқтисодиёт жами бандлар сонини кўрадиган бўлсак, уларнинг сони таҳлил қилинаётган беш йиллик давр мобайнида ўзгариб турганлигини кўришимиз мумкин.

Хусусан, 2017 йилда 13,3 млн, 2017 йилда 13,5 млн, 2019 йилда 13,3 млн, 2020 йилда 13,5 млн ва 2021 йил якунларига келиб, яна 13,2 млн кишини ташкил қилган. 2021 йилда мамлакатда рўй берган COVID-19 пандемияси иқтисодиёт банд аҳоли сонининг камайишига таъсир кўрсатган деб изоҳлаш мумкин. Буни давлат ва нодавлат сектори бўйича кўрадиган бўлсак, давлат мулкида бўлган корхоналарда банд аҳоли сони кўриляётган давр мобайнида мунтазам ўсиш тенденциясида бўлган. Айнан, нодавлат секторидagi бандлик ҳолати ўзгарувчан характер касб этган.

Хусусан, бу секторда банд аҳоли 2019 йилда 11,1 млн кишини ташкил қилган бўлса, 2020 йилда уларнинг сони 10,7 млнни ташкил қилиб, 0,4 млн нафарга қисқарган. Бундан кўринадики, пандемия каби инқирозлар биринчи навбатда нодавлат секторидa бандлик кўрсаткичига таъсир қилади. Бу ҳолатдан икки хил хулоса чиқариш мумкин: пандемия сабаб хусусий сектор ўз ишчиларини бўшатиб юбориши ёки назорат сусайганлиги туфайли норасмий бандликка ўтилиши.

Бироқ, аҳоли умумий даромадлари билан боғлиқ рақамлар иккинчи хулосани ҳақиқатга яқинроқ эканлигини кўрсатмоқда. Чунки, пандемия инқирози ҳукм сурганига қарамасдан 2020 йилда аҳоли даромадлари ўтган йилга нисбатан ошган. Хусусан, аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар 2019 йилда 9008,4 минг сўмни ташкил қилган бўлса, 2020 йилда у 10385,9 минг сўмга етган ёки 115,3 фоизга ўсган.

Мазкур хулосага янада ойдинлик киритиш мақсадида аҳоли даромадларининг иқтисодий фаол ва банд аҳоли бошига тўғри келувчи миқдорларини кўриб чиқамиз (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Ўзбекистон аҳоли даромадларининг иқтисодий фаол ва банд аҳолига тўғри келувчи миқдорлари бўйича таҳлил¹⁷⁹

	Кўрсаткичлар	2017	2018	2019	2020	2021
минг сўм	Ўртача ҳисобланган ойлик иш ҳақи	1293,8	1457,8	1822,7	2324,6	2673,3
минг сўм	Ҳар бир иқтисодий фаол кишига даромадлар	13195,8	15379,8	19312,1	23289,3	27132,3
минг сум	Ҳар бир иқтисодий фаол кишига ойлик даромад	1099,6	1281,6	1609,3	1940,8	2261,0
минг сум	Иқтисодиётда банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад	13914,2	16331,9	21303,4	25585,9	30325,9
минг сум	Банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган ойлик даромад	1159,5	1361,0	1775,3	2132,2	2527,2

2-жадвал маълумотларидан кўринадики, ҳар бир иқтисодий фаол кишига тўғри келадиган умумий даромадлар 2020 йилда 27132,3 минг сўмни ёки 2016 йилдаги 13195,8 минг сўмга нисбатан икки баробардан кўпроқни ташкил қилган. Шунингдек, 2019 йилга (23289,3 минг сўм) нисбатан ҳам 116,5 фоизга ошган.

¹⁷⁹ Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Иқтисодиётда банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадлар ҳам шу тарзда ошганлигини кўриш мумкин. Хусусан, бундай даромадлар 2020 йилда 2019 йилга нисбатан 118,5 фоизга ошган. Демак, 3-жадвал рақамлари таҳлили ҳам юқоридаги хулосамизни тасдиқлайди.

Бироқ, умумий ҳисобда таҳлил қилинаётган давр мобайнида нисбатан барқарор сақланган. Мазкур кўрсаткичнинг таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, ёлланиб ишловчиларнинг даромадлари аҳоли умумий даромадларида йил сайин камайиб борганлигини кўрамиз ва аксинча, аҳолининг мустақил банд бўлишдан олган даромадлари умумий даромадларга нисбатан 2014 йилда 34,0 фоизни ташкил қилган бўлса, кейинги йилларда ўсиб бориш тенденциясига эга бўлган ва 2020 йилга келиб 36,8 фоизни ташкил қилган.

3-жадвал

Ўзбекистонда аҳолисининг умумий даромадлари таркиби¹⁸⁰, % да

Кўрсаткичлар	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Аҳоли даромадлари таркиби, шу жумладан:	100	100	100	100	100	100	100
меҳнат фаолиятдан олинган даромадлар, ш.ж.	71	74,4	74,3	73,5	71	69,9	69,3
ёлланиб ишлашдан даромадлар	37	38,4	37,3	36,4	34,1	32,9	32,5
мустақил банд бўлишдан даромадлар	34	36	37	37,1	36,9	37	36,8
мол-мулкдан олинган даромадлар	2,4	2,8	3,1	3,4	3	2,9	3
трансфертлардан даромадлар	24,4	20,3	20,2	20,9	23,7	25,1	25,5
шахсий истеъмол учун ўзида ишлаб чиқаришдан даромадлар	2,2	2,5	2,4	2,2	2,3	2,1	2,2

3-жадвалдан аҳоли умумий даромадлари таркибида меҳнат фаолиятдан олинган даромадлар 2014 йилда 71,0 фоизни ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич таҳлил қилинаётган давр мобайнида 2018 йилга қадар ўсиш, 2018 йилдан кейин сал камайиб бориш тенденциясига эга бўлган. Хусусан, 2020 йилда 69,3 фоизни ташкил қилган.

Бундан кўринадики, республикамизда мустақил банд шахслар, хусусан, яқка тартибдаги тадбиркорлар, деҳқон хўжаликлари аъзолари, шунингдек, 2020 йилдан йўлга қўйилган ўзини ўзи банд қилувчилар томонидан олинаётган даромадлар аҳоли умумий даромадлари таркибида кўпайиб бориш тенденциясига эга.

Хулоса ва таклифлар.

1. Солиқ ва молиявий ҳисоботларни топшириш тартибини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни олдини олиш ва камайтириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан ахборот алмашишни йўлга қўйиш. Яъни, солиқ органи ва банк ўртасида солиқ тўловчи ҳисобот даврида банк оборотига эга ёки эга эмаслиги бўйича ахборот алмашишни йўлга қўйиш лозим (амалда Банк сирига амал қилган ҳолда солиқ тўловчининг обороти суммаси эмас, фақатгина оборотга эгами ёки йўқлиги белгиси тақдим этилади). Ушбу маълумотдан келиб чиқиб, тегишли солиқ даврида банк айланмасини амалга оширмаган солиқ тўловчиларни айланмага тааллуқли солиқлар бўйича ҳисобот топшириш мажбуриятдан озод этиш.

2. Солиқ ҳисоботини топшириш жараёнига ҳисобот бўйича ҳисобланган солиқ суммасини автомат тарзда солиқ тўловчининг банк ҳисобрақамидан ундириш бўйича

¹⁸⁰ Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайорланган.

оферта жойлаштириш. Агар солиқ тўловчи ушбу офертани қабул қиладиган бўлса, унинг ҳисоб рақамидан солиқларни ундириш.

3. Тадбиркорлик субъектлари томонидан ресурс солиқлари бўйича ҳисобот топшириш жараёнини автоматлаштириш. Яъни, солиқ органи ва ресурс солиғи объектлари ҳисобини юритувчи ташкилотлар жумладан, Кадастр агентлиги, Сувсоз корхонаси каби ташкилотлардан солиқ тўловчиларнинг объектлари ва уларнинг миқдори тўғрисида маълумотларни олиб, солиқ ҳисоботи билан интеграция қилиш.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Artemenko D.A., Aguzarova L.A., Aguzarova F.S., Porollo E.V. (2017) "Causes of Tax Risks and Ways to Reduce Them". Pages 454-458.

OECD (2020), "Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration". Pages 10-24.

Қарор (2010) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги "Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида" ПҚ-1257-сон. / Resolution (2010) No. PR-1257 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 8, 2010 "On measures to further modernize the system of tax authorities of the Republic". www.lex.uz

Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрдаги "Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида" ПФ-6098-сон. / Decree (2020) of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 30, 2020 No PD-6098 "On organizational measures to reduce the shadow economy and increase the efficiency of tax authorities." www.lex.uz

Храмков А. (2012) Сумеречная зона. Теневой оборот в Казахстане превышает 30 млрд, долларов. 21.07.2012 <http://www.centrsia.ru/newsA.php?st=1342852500>